

KOZÁCI

Prvopočátky tohoto zvláštního společenství spadají snad až do 14. století, avšak významnou silou ruského a ukrajinského vývoje se stávají až v 16. století, kdy se tato divoká a nezávislá bratrstva lapků a nájezdníků začínají vojensky organizovat.

Jejich základní složku tvořila chudina, prchající před svou vrchností i carskou mocí - nebo na Ukrajině před polsko-litevskými magnáty - na „volné pole“, do polopustých stepí na jihu a jihovýchodě říše. Směřovali především na Don, dolní tok Volhy, k řece Jajiku (dnes Ural) a k dněperským prahům. Zde se v 15. a 16. století utvářelo donské, volžské a jajické (uralské) kozáctvo a na dolním toku Dněpru kozáctvo záporožské.

S dramatickými osudy ruských kozáků, zoufale i beznadějně se bránících až do konce 18. století snahám carské vlády o jejich „pacifikaci“ a podřízení, se ještě setkáme. Zde se krátce zastavme u záporožského kozáctva, které za vlády druhého cara nové dynastie Romanovců, Alexeje Michajloviče (1645-1676) výrazně zasáhlo do osudů Ukrajiny, Ruska i Polska.

Historii vzniku záporožských kozáků lze sledovat zhruba od 16. století, kdy si na ostrově Chortici, poblíž dněperských prahů, stavějí tábor, opevněný dřevěnými záseky (sečí) - Záporožskou Seč. Později se Seč přemísťovala na další ostrovy na Dněpru.

Toto společenství chudiny (snad nejlépe je vystihuje dobový ukrajinský název - holota) se živilo „kozáckým chlebem“ - především nájezdy proti krymským Tatarům. Přepadávali jejich jurty ve stepi a čekali na ně, když se vraceli obtíženi kořistí a otroky ze svých loupežných výprav do Moskevské Rusi. Mnozí z kozáků se živil i rybolovem a lovem zvěře. Žili tím, co ukořistili a co „širá step dala“. Jen nemnozí pěstovali obilí a měli trvalejší sídla.

Záporožská Seč nebyla pouhou opevněnou osadou, ale skutečně vojenským ležením. Ženy tam nesměly - ženatí kozáci museli žít mimo Seč. V zimě se Seč téměř vylidnila. Zůstávalo zde jen několik set kozáků, aby střežili děla a další společný majetek kozáctva.

Toto vojenské bratrstvo (koš) volilo koševého atamana, který spolu s voleným jesaulem (zástupcem atamana), soudcem a písařem tvořil správu Seče. Celý „koš“ se dále dělil na oddíly - kureně, v jejichž čele stáli atamani kurenů. Ti byli spolu s koševým atamanem a jeho pomocníky členy jakési nejvyšší kozácké rady - staršiny. Ten, kdo se shromáždění kozáků (kolo) znelíbil, mohl být nejen odvolán, ale i „posazen do vody“ (utopen).

Záporožští kozáci byli nejlépe organizovanou, ale zároveň i nejhůře ovladatelnou částí ukrajinského kozáctva, rozsetého převážně po městečkách při jihovýchodní hranici Ukrajiny. Loupeživý a nespoutaný kozácký živel měl pro polskou korunu sice význam v tom, že stál v cestě nájezdům krymských Tatarů, ale byl zároveň zdrojem mnoha obtíží. Záporoží bylo útočištěm, kam nesahala moc magnátů

a královských komisařů, kozáci nezdědka loupili i na panstvích šlechty, a podnikali nájezdy až k Bosporu a Konstantinopoli a vyvolávali tak konflikty mezi Tureckem a Polskem.

Ve snaze zvládnout tuto nepokojnou masu se polská vláda snažila již od 16. století kozáky rozdělit na „regulérní“ (registrované), kteří dostávali žold, a ostatní, kteří se měli vrátit ke své vrchnosti. Tento plán však selhal. Mimo jiné i proto, že v době války se sama vláda obracela o pomoc na všechny - i neregistrované - kozáky a ti se nehodlali dobrovolně vzdát své „kozácké svobody“ a vrátit se na šlechtická panství.

Zápороží chávalo svoji závislost na Polsku velmi volně. Kozáci se nezdídko stávali spojenci krymských Tatarů. Snad jedině, co je názorově spojovalo, byl odpor k jakékoli feudální vrchnosti a jejich - spíše tušená než opravdová a hluboká - přináležitost k pravoslaví. A právě ta vedla ve čtyřicátých letech 17. století k tomu, že se stali ozbrojenou silou odporu ukrajinské církve proti polským snahám o potlačení pravoslaví a jeho splynutí s katolicismem (vytvoření uniatské církve; 1595).

Nikdy neustávající konflikty a napětí mezi ukrajinským kozáctvem a polskými magnáty tu dostaly jakési „vyšší“ posvěcení a vyústily za hetmana Bohdana Chmelnyckého v roce 1648 v povstání proti polské moci na Ukrajině. Po překvapivých porážkách polského vojska se Chmelnycký stal skutečným vladařem Ukrajiny. Udržoval diplomatické styky s cizími dvory a dokonce razil i vlastní minci. Chmelnycký se chtěl stát dědičným knížetem, ale brzy bylo zřejmé, že Ukrajina nebude moci sama dlouho vzdorovat tehdy ještě mocné Rzeczospolitě. Hledal proto pomoc a spojence. Jeho hlavní nadějí se stala Moskevská Rus.

Car však jakoby jeho prosbám o pomoc nerozuměl. V Moskvě měli k váhavému postoji k Chmelnyckého povstání dva vážné důvody. Především nechtěli riskovat válku s Polskem a odvolávali se na to, že „věčný mír“ s ním nelze porušit (nakonec ho porušili). Mnohem vážnějším důvodem byl sám Chmelnycký. Navrhoval sice, aby car vzal Ukrajinu „pod svoji mocnou ruku“, ale v Moskvě (správně) tušili, že tím rozumí cosi zcela jiného než připojení Ukrajiny k Rusku. Hetman si přál sice ruskou pomoc a ochranu, ale ne ruskou nadvládu. Carská vláda proto pozorně sledovala ukrajinské záležitosti, ale byla rozhodnuta zasáhnout teprve ve chvíli krajního oslabení moci hetmana-vladaře. Chtěli s ním jednat teprve tehdy, kdy již nebude moci příliš trvat na zvláštních výsadách a právech Ukrajiny a na svých pravomocích.

Tato chvíle přišla po řadě porážek Chmelnyckého. V lednu 1654 přijali carští poslové v Perejaslavi Ukrajinu „pod ochranu cara“. Chmelnycký se nestal nezávislým vladařem stojícím pod ruskou protekcí, ale poddaným ruského cara a Ukrajina byla po válce Moskevské Rusi s Polskem rozdělena mezi obě země na dvě části, jejichž hranici tvořil Dněpr.

Všechny pozdější pokusy Bohdana Chmelnyckého a jeho nástupců v hodnosti hetmana o vymanění Ukrajiny z ruské nadvlády ztroskotaly. Ukrajina byla začleněna do stále mohutnějšího ruského impéria.